

Коста
НИКОЛИЋ

МЛАДЕН ЖУЈОВИЋ У ВРХОВНОЈ КОМАНДИ ЈВУО. ПРИЛОГ БИОГРАФИЈИ

УДК: 94:929Жујовић М.

Апстракт: *Текст говори о раду Младена Жујовића у националном Покрету отпора српског народа у Другом светском рату – у Врховној команди Југословенске војске у Отаџбини – од стварања Покрета 1941. до капитулације Италије септембра 1943. године.*

Кључне речи: *окупација, грађански рат, четници, војска, Италијани*

Младен Жујовић, пешадијски потпуковник, доктор права и адвокат, рођен је у Београду 5/17. јуна 1895. године, од оца Јеврема Жујовића, лекара у Општој државној болници у Београду, и мајке Данице. Основну школу и Другу мушку гимназију завршио је у Београду, а затим је ступио у Нижу школу Војне академије, у 46. класу. Учесник је Првог светског рата. Године 1914. био је у саставу Дринске дивизије и учествовао је у свим биткама. Наредне године био је у саставу Комбинованог одреда (команде одбране Београда). Са српском војском повукао се на Крф где је, после реорганизације, ушао у састав 1. батаљона 19. пешадијског пука Шумадијске дивизије. Учествовао је у борбама на Солунском фронту. За заслуге у рату одликован је орденом Белог орла с мачевима (IV степена), двама златним медаљама за храброст и енглеским војничким крстом.¹

После Првог светског рата поднео је оставку на војну службу због тога што је нова држава фаворизовала официре из бивше аустроугарске армије. По напуштању војске дипломирао је и докторирао (1928) на Правном факултету у Паризу са тезом *О уставној власти у српским уставима*.² Пошто није примљен у дипломатску службу, одлучио се за адвокатуру и ступио је у адвокатску канцеларију свог пријатеља Драгише Васића. Био је члан Југословенске демократске републиканске странке и члан њеног Главног одбора. Политички се активирао 1937. када је основан *Српски културни клуб*. Жујовић је изабран за члана његове управе. Држао је предавања по Београду и унутрашњости и објављивао чланке у *Српском гласу*.³

1 | Младен Ј. Жујовић, *Ратни дневник 1. Србија у I светском рату. У : Дневници и белешке, I*, Врњачка Бања, 2004, 5-6.

2 | Исто, 6.

3 | Исто, 6.

У априлском рату 1941. године учествовао је као резервни пешадијски поручник. Био је на служби у штабу генерала Миодрага Дамјановића који је био начелник штаба III групе армија. Ова армијска група била је под командом армијског генерала Милана Недића. У свом саставу имала је III армију (командант – армијски генерал Илија Брашић) Зетску дивизију (командант – пешадијски бригадни генерал Миленко Варјачић), Косовску дивизију (командант – дивизијски генерал Милутин Миленковић), Вардарску дивизију (командант – дивизијски генерал Душан Крстић), Херцеговачку дивизију (командант – дивизијски генерал Војислав Петровић), Комски одред (командант – бригадни генерал Љубо Новаковић) и Команду позадине III армије (командант – дивизијски генерал Душан Исаковић). Резерву ове групе армија представљала је Ибарска дивизија, под командом дивизијског генерала Александра Димитријевића.⁴

Крај рата Жујовић је дочекао у Пријепољу. О томе је у свом дневнику забележио: „Варошица се однекуд напунила. У кафанама и радњама тискају се војници из разних јединица. Не пију, не купују, базају. На сваком углу повеће групе војника немо стоје и тупо гледају. Многи се осећају разрешени, други се размишљају. Већина личи на људе који су се подали судбини, али без убеђења, јер ипак испитују могућности излаза. Предвече два омања тенка улазе у Пријепоље. Оба тенка зауставила су се пред нашим штабом. Генералштабни пуковник Јосип Једрашић, мој претпостављени, брзо се припасује и истрчава у сусрет немачком потпоручнику који тремо, без пратње, излази из тенка. Као и сви други, Васић и ја ћутимо и чекамо. Кроз отворени прозор у собу допире глас хоће који с минарета запева вечерњу молитву као увек у то доба. – Господо – објављује Једрашић, пошто је отпратио Немца који нас је с врата осмотрио и прописно поздравио – г. потпоручник је уморан и иде да спава. Он се диви нашем отпору. Очекивао је да ћемо првог дана положити оружје (...) Сутрадан ујутро, на Велики четвртак, 17. априла, Драгиша и ја, пошто смо се опростили са командантом генералом Брашићем, начелником штаба генералом Дамјановићем и са младим другом капетаном Сашом Михаиловићем, ми смо потајно, уз помоћ извесног броја другова, напустили Пријепоље у које је улазила нова колона немачких возила.”⁵

После капитулације југословенске војске, Жујовић се крио по шумама Шумадије. Већ 17. јула Жујовић и Драгиша Васић напустили су Пријепоље и преко Златара, Рудника и ваљевских планина отишли у село Горња Тречка надомак Горњег Милановца. Око два месеца Жујовић је живео илегално. Обилазио је села у Шумадији све до краја јула 1941. године, када је отишао на Равну Гору, где је тадашњи пуковник Драгољуб Михаиловић организовао национални покрет отпора. О својим утисцима о партизанима, пре него што је отишао на Равну

4 | *Априлски рат 1941.*, Zbornik dokumenata, Beograd 1987, 565.

5 | М. Жујовић, *Дневници и белешке*, V, 77-78.

Гору, Жујовић је записао: „У крајевима око Милановца, Чачка и Каљева, где сам се тада налазио, било је једва двадесетак комуниста. То су махом били учитељи и учитељице, ретко сељаци, који су се одмах дали на посао. Уосталом, нису ни имали нарочитог посла јер су савршено организоване комунистичке ћелије већ постојале а народ је једва чекао да удари на непријатеља. Присуствовао сам неким зборовима које су држали учитељи или за то нарочито послати агенти, на којима је речено да ће Руси за 10 дана бити у Србији, да је немачка војска у распадању и да је дошао час да се угледамо на своје очеве и дедове који су под Карађорђем и Милошем збацили турски јарам, зато што су знали да изабери тренутак када да се ослоне на Русију. Млади професор кога сам срео у једном селу на дан одржавања митинга, рекао ми је следеће: „Све политичке партије су се сложиле да препусте вођство устанка комунистичкој партији. Треба деловати брзо и свим средствима. Рат је добијен. Руси нам шаљу појачања. Несрећи је скоро крај.”⁶

Жујовић је Михаиловићу поднео *Нацрт за формирање и организацију цивилних и политичких власти на које би се војничка страна Покрета имала наслањати*.⁷ Нацрт је предвиђао да се створи једно централно политичко тело састављено од представника најугледнијих личности политичког и културног живота, као и од једног војног лица које би било представник Михаиловићеве Врховне команде. Васић и Жујовић имали су пресудну улогу у оријентацији ка стварању потпуно новог народног покрета. У ствари, Жујовић је највише утицао да Михаиловић прихвати став да је војној организацији неопходан ослонац у органима цивилних и политичких власти, који би били обједињени у једном централном телу – *Централном националном комитету*. При доношењу такве одлуке пошло се од става да су Југославију издале њене политичке вође и Хрвати, али да животна снага и борбени дух српског народа нису уништени и да постоје сви психолошки и морални предуслови за спровођење отпора и духовну и материјалну обнову друштва. План о стварању Централног националног комитета Васић и Жујовић предложили су Михаиловићу у августу 1941. године. У Комитет би ушли прваци српских политичких странака који су остали у земљи, представници патриотских друштава и истакнути јавни радници.

Крајем августа 1941. године на Равној Гори је одржана конференција на којој је формиран Централни национални комитет. Скоро две године радио је само његов *Извршни одбор* који је управљао политичко-пропагандним пословима. Временом ће се формирати и регионални национални комитети у Црној Гори (*Комитет црногорских националиста*) и Сплиту (*Српски национални комитет* који је основао Илија Трифуновић). Они нису били директно подређени Централном националном комитету, иако су као регионална политичка тела подржавали Михаиловића. Централни национални комитет није радио у

6 | Зборник докумената из заоставштине Младена Ј. Жујовића. Дневници и белешке, IV, 255-256.

7 | М. Жујовић, Дневници и белешке, II, 9.

пуном саставу све до 1943. године. Многи српски политичари и интелектуалци оклевали су да се прикључе Комитету због страха од одмазде или, с друге стране, због опортунизма.

Жујовић је у Комитет ушао као члан Врховне команде „четничких одреда Југословенске војске”. Одмах је послат у Београд са задатком да илегално организује Централни национални комитет. Ухапшен је од стране Гестапоа у мају 1942. године, али је после два месеца „због недостатка доказа” условно ослобођен. У ослобађању из немачког затвора доста му је помогао Коча Поповић, стриц истоименог партизанског команданта, које је имао добре везе у Гестапоу.⁸ Жујовић се скривао у родитељској кући у Улици Краља Милана бр. 42. Пошто је избегао поновно хапшење, напустио је Београд и склонио се у Неменикуће под Космајем, одакле је повремено долазио у Београд.⁹ Тек у децембру 1942. године, на Михаиловићев позив, напустио је Србију и отишао на Сињајевину, у Црној Гори, где се тада налазио штаб Врховне команде ЈВУО. Именован је за члана Извршног одбора Централног националног комитета, заједно са Драгишом Васићем и Стеваном Мољевићем.

*
* * *

Младен Жујовић је на рад у Врховну команду ЈВУО дошао у тренутку када је расуло националних снага било све извесније, посебно у северној Далмацији и на Тromeђи. Стварање јединственог српског националног фронта био је приоритетни задатак за ројалистички покрет отпора од пролећа 1942. године, како због ефикаснијег отпора усташама и хрватској војсци, тако и због грађанског рата који се неумољиво наметао као доминантан историјски процес. Смиривање немачке офанзиве у Србији и повлачење партизана на запад Југославије били су знак и за генерала Михаиловића да покуша да организацију покрета отпора (Југословенске војске у Отаџбини) пренесе на целу територију окупираних земља. Други разлог био је спречавање анархије у устаничким редовима и увођење чврсте војничке хијерархије, јер је то била неминовност ако се желела победа у рату.

На територији Независне Државе Хрватске, посебно у областима које су покривале јединице италијанске II армије, још од лета и јесени 1941. године српске националне вође су као најбоље решење за српски народ апострофирале проширење италијанске окупационе зоне на цело подручје НДХ, уз договор са италијанским командантима, на антиусташкој основи. У јесен 1941. године дошло је до свеобухватније и конкретније сарадње између Италијана и српских националних вођа. Политички вођа српског устаничког покрета у Лици, где су остварени први контакти са италијанском војском, био је бивши посланик

8 | Исто, 17.

9 | Исто, 9.

Стеван Рађеновић. Он је Италијанима препоручио да се повежу са Добросавом Јевђевићем.¹⁰ Врло брзо је дошло до успостављања контакта, а Јевђевић је „изразио вољу” да следи исту линију као и српски устаници у Лици, засновану на „искреној сарадњи” са Италијом. Јевђевић је затим предложио успостављање везе са Илијом Трифуновићем Бирчанином.

Сплит је, као важан италијански командни центар, постао место окупљања српских националних вођа. У почетку је најактивнији био *Одбор за помоћ избеглицима* који је окупљао утицајне појединце, а један од најважнијих задатака било је одржавање контакта са италијанским властима како би се угроженим Србима пружила заштита. У Сплит је дошао и велики број бивших југословенских официра, а овај град је постао значајан и за рад југословенске емигрантске владе, али и различитих сервиса британске обавештајне службе.¹¹

У Сплит је дошао и Д. Јевђевић. Он је 26. септембра 1941. године генералу Ренцу Далмацу (Renzo Dalmazzo), команданту VI армијског корпуса, упутио једну опширну представку у којој је говорио о усташком терору у источној Босни и позвао италијанску војску да окупира ово подручје.¹² Затим је у Сплит дошао и Илија Трифуновић-Бирчанин (рођен 1877. у Тополи), четнички војвода из балканских ратова и председник Српске народне одбране (СНО) у међуратном периоду. Трифуновић је активно радио на извођењу државног удара 27. марта 1941. године. После војног слома склонио се у Црну Гору, у Колашин, а затим се преселио у Сплит.¹³ Одатле се повезао са вођама српске побуне на Тронеђи и они су га прихватили као свога вођу. Постоје претпоставке да је Трифуновић у

10 | Добросав Јевђевић је рођен 1895. у свештеничкој кући, у Милошевцу код Праче. Као члан *Младе Босне* учествовао је у неуспелом атентату на аустријског генерала Оскара Поћорек (1908) када му је било свега 13 година, а потом и у сарајевском атентату (1914). Тада је ухапшен и крај Првог светског рата дочекао је у затвору. Између два рата био је публициста и политичар, један од вођа ОРЈУНЕ (*Организација југословенских националиста*) и ЈНС-а (*Југословенска национална странка*).

11 | Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj*, Zagreb, 1985, 64.

12 | Исто, 64.

13 | Према наводима капетана Радована Иванишевића из 1943. године, Трифуновић је имао великих проблема у Црној Гори. Иванишевић је, после Трифуновићеве смрти, покушао да помогне његовој супрузи да се Трифуновић сахрани у Црној Гори: „Молио сам генерала Ђукановића да се организује дочек а потом и пратња тела покојног војводе на достојан начин, како би бар на тај начин оборили веровање да су Црногорци мрзели покојног војводу и да су га избацили из Црне Горе у часу када је тамо нашао азил. Неопходно је потребно да се увери не само његова породица, већ и сви остали да Црногорци нису ништа друго до најчистији Срби који су у стању да високо цене и поштују своје прваке, без обзира јесу ли у питању Шумадинци или Катунјани. Причао сам ти већ да ми се покојни војвода много пута жалио на све оно што је у Црној Гори преживео. Истина, он је знао да су га прогонили зеленаши и комунисти, али је био много озлојеђен. Тек последњих месеци пред смрт хвалио је Црногорце”. (*Zbornik NOR-a, IV-2, Beograd, 1983, 275. Pismo Zahariju Ostojiću od 26. februara 1943*). Trifunović је sahranjen u Splitu.

Сплит дошао по сугестији британске обавештајне службе како би успоставио контакт са Италијанима, али за то нема доказа у расположивим изворима. У сваком случају, Трифуновић је, осим са Италијанима, ступио у везу и са вођством Хрватске сељачке странке.

Трифунувић и Јевђевић састали су се 20. октобра са капетаном Анђелом де Матейсом (Angelo de Matteis), шефом Обавештајног одељења 6. армијског корпуса. Тражили су да Италија окупира и источну Босну, јер је то било најбоље решење за сузбијање усташког терора. Сличне ставове поновили су и у разговору са Виторијем Кастеланијем (V. Castellani), изаслаником италијанског Министарства спољних послова при команди Друге армије. Италијани су настојали да Трифуновића и Јевђевића искористе за ширење свог утицаја међу побуњеним Србима.¹⁴

Команда VI армијског корпуса на следећи начин је тумачила политику српских вођа: *„Бивши посланик Јевђевић, ватрени националиста, кандидат за четири сазива Скупштине као представник источне Босне, вођа ‘Орјуне’ и вођа опозиције за време ауторитативног режима краља Александра, види у потпуној окупацији Босне и Херцеговине од италијанских јединица једину могућност да отргне Србе ових покрајина од усташких покоља и денационализације. Прижељкује стварање босанско-херцеговачке државе, са српском владавином, под италијанским покровитељством. У више прилика је показао да располаже значајним утицајем на српске и муслиманске масе источне Босне и вољу да с нама сарађује. Пуковник Трифуновић, тежки ратни инвалид, од свог народа сматран српским Гарибалдијем, четнички војвода за време балканских ратова и руководилац ‘Народне одбране’, стари је војник чија је једина жеља да спасе свој народ у овом бурном периоду његове историје. Антитевтонац по убеђењу,*

14 | Ф. Јелић-Бутић, *Četnici u Hrvatskoj*, 67.

Ф. Јелић-Бутић наговештава да су Италијани били заинтересовани за сарадњу са Трифуновићем и Јевђевићем због претпоставке да су они били у вези са Д. Михаиловићем који је имао амбицију да свој покрет организује на територији целе Југославије, као и због тога што је Михаиловићев покрет био у вези за западним савезницима. Она је то тумачила поклапањем интереса због опасности од развоја прокомунистичког покрета отпора, али та претпоставка нема упоришта у изворима. Први контакт са Бирчанином у име Михаиловићеве организације успоставио је, и то преко писма, 31. јануара 1942. године Бошко Тодоровић. (*Zbornik NOR-a*, XIV-1, Beograd, 1981, 144) Он је Михаиловића је о Бирчаниновом раду у Сплиту обавестио у првој половини фебруара, непосредно пре своје погибиије. У марту исте године Трифуновић је добио писмено овлашћење од генерала Михаиловића да може да води војне и политичке акције у Далмацији и Херцеговини. Постављен је за команданта Далмације, Лике, Кордуна и Приморја. Војвода Бирчанин је преко својих пријатеља и чланова Народне одбране организовао центре отпора и у Словенији. Формирао је групе младих Хрвата који су били југословенски оријентисани и водио је Српски национални комитет у Сплиту. Тешко се разболео и умро у Сплиту 3. фебруара 1943. Посмртно је одликован од стране југословенске емигрантске владе владе *Карађорђевог звездом са мачевима III реда*.

узнат са досадашњим искреним држањем италијанских јединица према Србима на окупираним територијама и свестан да је ово држање практично у супротности – бар службено – с нашоом иностраном политиком, настоји да својим личним утицајем отклони сваку могућност трвења између свог народа и италијанских јединица, јер у нашој добродушности види једини пут спасавању Срба.”¹⁵

Генерал Далмацо је као главне циљеве будуће италијанске политике на овом простору означио пацификацију свих четничких јединица, спречавање сукоба између италијанске војске и четника и њихово учешће у борби против партизана: „Учешиће четничких формација у борби против бољшевизма очигледно би за нас представљало значајну војно-политичку корист, док би за Србе требало да представља средство којим би се документовало њихово право на наше политичко интересовање у њихову корист приликом будућег уређења Европе. Антикомунистичка борба требало би исто тако да послужи да се под оружјем држе само целисходно формиране мање групе четника, под чврстом командом нама оданих старешина, а насупрот томе омогући постепено разоружавање самосталних регуларних формација које су опасне због немира које би могле изазвати и због лакоће којом би могле потпасти под сферу утицаја комуниста. Очигледно је, стога, да је најбољи и, вероватно, неопходан пут за постизање ових резултата да се постепено обезбеди могућност за постављање православне цивилне власти у местима с претежно православним становништвом, а да се једновремено удаље хрватске власти и њихови одговарајући пратиоци – регуларне и нерегуларне усташке формације.”¹⁶

У Сплит је почетком фебруара (3. или 4.) 1942. године стигао и Станислав Рапотец, резервни поручник Југословенске војске, који се налазио на дужности у Обавештајном одељењу југословенске Команде у Каиру. Он је био на челу југословенско-британске војне мисије Хена, са задатком да се повеже са људима који су били спремни да воде покрет отпора. Рапотец се одмах повезао са Трифуновићем и осталим личностима из Одбора за помоћ избеглицама, али не и са Јевђевићем, кога Бирчанин није сматрао поузданом особом, па га стога није обавестио о Рапотецовој мисији.¹⁷ Касније је Рапотец више пута путовао и у Мостар, где се састајао са Радмилом Грђићем, предратним секретаром Југословенског соколског савеза, а у том периоду Бирчаниновим представником у Херцеговини. Ту се сусрео и са Јевђевићем.¹⁸

Италијани су Мостар окупирали у децембру 1941. године и од тада је ситуација за тамошње Србе била знатно подношљивија. Многе српске избеглице

15 | *Zbornik NOR-a*, XIII-2, Beograd, 1972, 52. Izveštaj generala Dalmaca komandi 2. armije od 17. januara 1942. godine.

16 | Исто, 55.

17 | Стеван К. Павловић, Мисија Станислава Рапотеца у Југославији 1941-1942, Југословенски историјски часопис, бр. 2/1997, 110.

18 | Исто, 111.

нашле су спас у Мостару, а генерал Далмацо је по уласку у град био поздрављен од групе српских жена и деце који су били у црнини због побијених мужава и очева.¹⁹ Тада су у Мостар дошли Јевђевић и Милан Шантић, предратни новинар *Политике*, који је био главни човек за везу између Италијана и мајора Бошка Тодоровића.

Станислав Рапотец је окупирану Краљевину напустио 1. јула 1942. године. Када је стигао у Београд, преко радио-станице поручио је генералу Михаиловићу да се враћа назад у Каиро и упитао га какву поруку да пренесе Југословенској влади у Лондону, без потребе да се било шта шаље преко Енглеца. Михаиловић је једино затражио да влади пренесе „детаљно и искрено све што је видео и чуо”.²⁰

По доласку у Каиро Рапотец је написао *Прелиминарни извештај о ситуацији у Југославији*. Био је „ужаснут” стањем у земљи, посебно размерама усташког покоља Срба, а „трагично висок број жртава” постављао је питање колективне одговорности Хрвата. Известио је и да су Срби у Херцеговини (где је најдуже боравио) страдали и од усташа и од окупатора и од партизана. Писао је и да су Италијани, мотивисани не само „добротворним” разлозима већ и онима „дубље природе”, постали заштитници Срба, што је „дубоко потресло” српско становништво: „Гдегод су у Херцеговини били Италијани, усташе су спречене да врше терор и преживели Срби су могли да се врате својим кућама. Део муслиманског становништва се понашао коректно према православцима. Било је покушаја од стране неких виђенијих муслимана да организују неку врсту сарадње, али су их Срби углавном игнорисали, сматрајући да су злочини које су муслимани починили са усташама толики да су сви муслимани били колективно одговорни. Неки Срби се нису слагали са таквим ставом, јер су веровали да је игнорисање добре воље умерених муслимана само ило на руку партизанима.”²¹

Рапотец је југословенске војне власти усмено известио о свему што је сазнао, а највише о везама српских „антикомунистичких националиста” са Италијанима. Говорио је о томе да су Италијани желели да се „додворе” Трифуновићу и да су радили све да би показали своју добру вољу како би привукли на своју страну све виђеније људе предратног режима Југославије. Лично се уверио да су први контакти српских устаника и италијанске војске настали због одбране од усташа, снабдевања оружјем и збрињавања масе избеглица током прве ратне зиме: „Тако су били принуђени да ступе у везу са Италијанима, који су то једва дочекали, јер су и сами мрзели усташе, а бојали се комуниста. Бирчанин је прихватио сарадњу са Италијанима као једини начин да се спасе цивилно становништво. За Србе у НДХ, долазак италијанске војске представљао је спас. У целини, Италијани су се понашали хумано. Официри и војници су често реаговали спонтано када би видели да је становништву потребна помоћ, иако су Срби морали да буду

19 | Исто, 115.

20 | Исто, 126.

21 | Наведено према: S. Pavlović, *Misija Stanislava Rapoteca*, 118.

обазриви са фашистичким Црним кошуљама, јер се никада није знало да ли ће реаговати као Италијани или фашисти.”²²

Рапотец је истовремено Британцима рекао само оно што је написао. Њима није спомињао српске везе са Италијанима, али су се они заинтересовали када су сазнали да је Трифуновић у Сплиту – хтели са да сазнају какав он утицај има и какви су му планови.²³ Британско министарство спољних послова је већ 20. јула знало за Рапотецову процену да је Бирчанин под својом командом имао око 10.000 четника. Стеван Павловић отвара питање да ли је Јован Ђоновић, делегат југословенске владе за земље Средњег и Блиског истока који је 1940. године успоставио контакте са СОЕ²⁴, сада радио са својим старим пријатељем Бирчанином на стварању тзв. *сплитске везе*, без знања југословенске владе, као и да су Британци „желели да користе Бирчанина за своје циљеве”.²⁵ На те дилеме још увек није могуће понудити ваљане одговоре.

Одмах по доласку у Црну Гору, Михаиловић је потражио везу са Илијом Трифуновићем Бирчанином. Састанак између њих двојице одржан је 22. јула 1942. године у Зимоњића Кули, јужно од Автовца, код Гацка, у Херцеговини. Михаиловић је дошао са мајорима Захаријем Остојићем и Мирком Лалатовићем, који је у штабу Врховне команде био задужен за унутрашњу у спољну службу везе. Бирчанина су пратили Д. Јевђевић и капетан Радован Иванишевић. Из Црне Горе је дошао Павле Ђуришић, а из Херцеговине Петар Баховић са свештеником Радојицом Перишићем и поручником Милорадом Поповићем.²⁶

Територија западних крајева подељена је на две команде: за команданта западне Босне, Лике и Далмације постављен је Бирчанин, а за команданта источне Босне и Херцеговине Петар Баховић који је од Бирчанина добио звање „војводе”, као и неколицина народних вођа и официра. Затим је врло брзо успостављена радио-веза између Баховићевог штаба и штаба врховне команде ЈВУО. То је била прва директна веза Михаиловића са неком четничком командом ван Србије. Веза са Бирчаниновим штабом у Сплиту одржавана је преко курира, па је била нередовна и врло спора, што је условило недостатак поузданих информација о правом стању на простору западне Босне, Лике и Далмације.²⁷

22 Исто, 124.

23 Исто, 125.

24 Управа за специјалне операције (*The Special Operations Executive – SOE*). Основана је јуна 1940. године од стране британског премијера Винстона Черчила, као четврти вид оружаних снага за вођење тајног рата. Управа је требало да врши саботаже против Немаца у окупираној Европи, да подржава и помаже групе отпора и прикупља податке о непријатељским снагама.

25 S. Pavlović, *Misija Stanislava Rapotca*, 131.

26 Неђељко Плећаш, *Ратне године*, Београд, 2004, 221.

27 Исто, 222.

*
*   *
*

Ситуација Босни и Хрватској била је потпуно различита од оне у Србији. Догађаји су водили људе и њихове вође, локална збивања била су најважнија покретачка снага. Михаиловић је за Србе у тим крајевима био морални подстрек и симбол српског јединства, јер није било никакве друге везе. На простору средње и централне Босне, као и дела Босанске крајине, четничке старешине тесно су биле повезане са српском владом генерала Недића и његова стратегија им је била ближа од Михаиловићеве, јер им је и приступ решавању свих проблема изазваних ратом био близак Недићевом. Осим тога, били су против обнављања Југославије а за стварање јединствене српске државе у којој не би било места за Хрвате и муслимане, што ће једном приликом и експлицитно саопштити Михаиловићу.

Михаиловић није успео да четничке одреде потчини својој ефективној команди. Он је био титуларни вођа, за њега су се ови команданти везивали јер је био представник „српског краља”, али он није имао стварни утицај. Сви Михаиловићеви напори да се успостави српско јединство разбијали су се у шарену слику различитих аутономизама. Од Михаиловића је увек очекивана и тражена помоћ и он је остао плашт за оправдавање различитих нагодби и споразума са Хрватима и Италијанима. Он је, хтео то или не, морао да прихвати такву позицију, покушавајући да усклади опште и парцијалне интересе, због чега ће имати много проблема у међународним односима.²⁸

У редовима самих ројалиста на овим просторима било је доста критичких промишљања о политици која се водила, нарочито о српском народу и разлозима његовог опредељивања за једну или другу страну. Тај проблем имао је своју дубоку историјску вертикалу.

Ударну партизанску снагу чинили су Личани и Крајишници – они су доследно спроводили идеју о уништењу „српске реакције”. Ти људи носили су у себи наслеђе дубоког историјског дисконтинуитета српског народа из некадашње Аустроугарске монархије. Вековни ратници, мало су марили за националну идеју свог народа, која се на тим просторима одржавала само код елите. У аутархично и статично српско друштво, оптерећено мноштвом паганских митова више него

28 | Чак је и Радмило Грђић, када је био у емиграцији, признао да је неповерење које су српске народне и самозване вође гајиле према Михаиловићу знатно ослабило јединствену борбу српског народа: „Постепено ће се везе између Врховне команде и борачких одреда у западним крајевима појачавати и јединствена организација и команда полако изграђивати. Али ће увек остати објективни фактори који ће директно командовање, које је било могуће на територији Србије (у мери у којој је то уопште могуће у герилском ратовању) чинити немогућим у удаљеним српским крајевима, са компликованим и многобројним проблемима. Дражино утицање неће моћи да иде даље од опитних директива и увек ће се комбиновати са – делегирањем команде на бази поверења.” (Р. Грђић, *Западни српски крајеви и Дража. У: Равногорска историја*, Београд, 1992, 104)

у било којој другој средини коју су насељавали Срби, национална пропаганда улазила је преко јуначких песама и родољубиве поезије. Имала је карактер срицања основних знања из историје, културе и књижевности. Осећање свести о „имену српском” било је засновано на стереотипима и грађено на особеном споју митова о косовским јунацима, величању средњовековне српске државе и значају Срба као бранилаца Хабзбуршке монархије и европских народа од турске најезде. Дуготрајност и снага којом су те представе одржаване у народу, биле су тако јаке да је временом дошло до стапања националног осећања и једног рода војске. На тај начин јавило се једно окоштало осећање „србинства” које је у најширој свести народа било везано за монархију као „милу домовину”.²⁹

Статични менталитет једног народа као историјска појава дугог трајања, сукобио се са динамиком неумитне промене. Рез који је настао Другим светским ратом открио је конзервативну и веома примитивну структуру крајишког друштва. Интегративна улога заједничког језика као једна од главних спона српског народа, била је знатно умањена високим процентом неписмености. Тако је у измењеним друштвеним околностима и поремећеним историјским стањима, у условима јаког сиромаштва и без присуства српске интелигенције на селу, током рата дошло до дезинтеграције националне свести.

Петар Баћовић је о ситуацији на простору Динаре и Книнске крајине писао генералу Михаиловићу 15. јануара 1943. године: *„Ситуација у овим крајевима много је тежа него што смо могли да претпоставимо. Она је настала, углавном, због тога што код овдашњег народа није довољно развијена национална свест, те су комунистичке идеје наишле на плодно земљиште. Доста велики број људи овде није начисто ко ће победити – четници или комунисти – и због тога покушавају, на све могуће начине, да буду у добрим односима и са једнима и са другима. Та колебљивост, која се опажа на сваком кораку, створила је велику пометњу и у редовима овдашњих четника, тако да човек није сигуран да нека јединица, у току борбе, не пређе на противну страну.”*³⁰

Добросав Јевђевић је оставио више него опори запис о људима који су били на челу српског националног покрета у Хрватској. У тренутку када се рат ломио, на површину су испливале све последице једне изнуђене политике, али и карактери појединаца који су пре свега мислили на сопствене амбиције: *„Ја сам се до сад уздржавао од личних мњења о случају Бирчанинове команде, али морам да и о томе пишем, поштујући у пуној мери његову прошлост и националну исправност. Био би грех не рећи Вам истину. Болест Бирчанинову су искористили несавесни људи да праве комедије које нам се могу крваво осветити. Генијалне војсковође, велике војводе, дворске вите, реверанси код примања изгледају Вам необични, али су стварност. Бирчанин сваких 15 дана обећаје другом човеку да*

29 | Бошко Спасојевић, „Привредник” и српско друштво у Хрватској и Славонији 1898–1914, Историјски гласник, 1-2/1993, 36-37.

30 | Zbornik NOR-a, XIV-2, 51.

ће му бити наследник и третира свој положај као наследно, суверено право (...) Ми смо довели у Херцеговину једаред Бирчанина. Ми смо лансирани да он има Вашу пуномоћ. Пре него сам ја омогућио његову везу са Вама, он је био у Сплиту затворен од стране Италијана, кад сам ја гарантујући животом за њега успео да га извадим и наговорим да почне рад са мном. Три месеца ми је правило приговоре да неће да ради са Талијанима, а кад сам кренуо у Херцеговину био је против тога, тврдећи да је тамо све изгубљено. Мада сам ја створио организацију у Херцеговини и уништили [смо] партизане, он је дошао први пут када сте и Ви стигли. У односу на Талијане ствар се изменила утолико да ми је некада приговарао да се дружим са Италијанима, а сад има пред вратима редовно две патроле карабињера и аутомобил. Забранио је попу Ђујићу да разговара са хрватским великим жупаном у Книну а послао је свога сина да положи у Книну, на усташкој гимназији испит да не би изгубио једну годину. Син је у Книну имао на располагању аутомобил и оружану четничку пратњу. Ја Вама не желим правити сметње и уважавам Ваше наређење, слушавам Илију, али је моје право да Вас упозорим на право стање ствари.³¹

Један од главних узрока слабог рада Милан Шантић видео је у старешинама војске и вођама покрета: „Наше грешке, наша неваљалства, личне злобе и пакости, немогућне сујете, болесне амбиције, незајажљиве претензије, и многа ина зла која нас даве, не дају нам да гледамо у даљину.”³² У преломном периоду рата, када се одлучивало да ли ће Крајина, Динара и Лика бити националне или комунистичке, упозоравано је да „треба рачунати са чињеницом да далматински Срби, ни по свом карактеру и менталитету, ни по својој борбености и снази духа, ни по српској светосавској националности нису оно што су наши горшитаји, расни и велики у часовима најдубљег понирања и највећег страдања. Далматински Срби су по свом типу Медитеранци, лаки и колебљиви, компромисни и спремни да се мире са сваким могућим стањем”.³³ Због тога је био неопходан национални препород, стварање српске државе са новим равнаторским духом, „у шта је требало уложити пуно љубави, несегичног и преданог рада”.³⁴

Смрт Илије Трифуновића (3. фебруара 1943. године) знатно је пореметила национални рад у Хрватској. Генерал Михаиловић је у првом тренутку тражио

31 Исто, 75-76.

Захарије Остојић, међутим, није веровао у тачност Јевђевићевих навода: „Војвода Бирчанин јавља да је обавештен од војводе Ђујића да је Јевђа шиљао нама лажне извештаје, представљајући тамошње стање неверно. То смо и ми врло добро знали.” (Zbornik NOR-а, XIV-2, 127)

32 Архив Војно-историјског института Београд, Четничка Архива, 225-9-38. Извештај од 28. јануара 1943. године.

33 Исто.

34 Исто.

35 Рат и мир ђенерала, Изабрани ратни списи генерала Драгољуба М. Михаиловића, приредили: Милан Весовић, Коста Николић, Бојан Б. Димитријевић, Београд, 1998, 1, 321; Телеграм генерала Михаиловића од 5. фебруара 1943.

да Момчило Ђујић и Петар Баћовић заједнички преузму команду у западним покрајинама, а да се врло брзо формирају три посебне команде: Далмације, Лике и Кордуна и западне Босне.³⁵

Борба за политичко наслеђе Илије Трифуновића почела је веома брзо: „Извештени сте о закулисној борби за власт која је почела у Сплиту после смрти војводе. Та борба у којој учествују сви команданти и национални повереници, води се тајно и закулисно. Ових дана достигла је врхунац. Теткићима је позната ова борба, али они је распирују, свесни да смо безопасни кад смо несложни и поцепани. Рад ових безумника упропастиће, бојим се, све што је до данас постигнуто. Агитација и врбовања, изборна борба и друго даће маха страстима које су срушиле Југославију. Исти људи и исти карактери са ранијим методама не бију се за слободу Отаџбине, нити за добро народа, већ за положаје и будуће министарске фотеле. Потребно је да Ви пресечете ову борбу у корену и ја Вас молим да хитно интервенишете.”³⁶

Ситуација је била заострена до тачке усијања, па је потпуковник Илија Михаић напустио дужност команданта Личких четничких одреда. Михаић је највише негативних оцена имао за Радмила Грђића и Славка Бјелајца: „Они имају велике амбиције али виде да је поштени пут за њихово остваривање и тежак и дугачак и да нема изгледа да ће успети, те су применили оне исте методе које су и политичари у Југославији употребљавали. Успех је лак јер се има посла већином са официрима и са неким сељацима који нису посвећени у финесе интрига (...) Породица Бјелајац живи у пансиону као да је мир и као да је на летовању, она има свега: кафе, вина и осталог, али то њима људи поклањају. Слично је и са породицом Грђић (...) Новац кога су дочепали а који је био намењен за потпоре сиротињи, набавке за четнике, потпоре четничким породицама, четничким удовицама и сиротињи троше и расипају за своје потребе и за поткупљивање оних људи који ће се бацити блатом на мене а њих помагати.”³⁷

Генерал Михаиловић је маја 1943. године за команданта западне Босне, Лике и Далмације поставио Младена Жујовића. Он је на тој функцији заменио покојног Трифуновића, са задатком да уведе ред у тамошње четничке одреде и прекине колаборацију неких команданата са Италијанима. Жујовић је прво отишао у Сплит како би окупио угледне Хрвате-Југословене и формирао Национални комитет за Далмацију. Отпутовао је са лажним исправама, као потпуковник Младен Аћимовић (девојачко презиме његове мајке).³⁸

Жујовић је у Сплит дошао 10. маја са јасним политичким инструкцијама које је добио од Михаиловића – да покуша да успостави контакт са југословенски и монархистички опредељеним Хрватима: „Врло је важно да образуете патриотски форум и да привучете мачековце и самосталце (...) да

36 | Telegram Radovana Ivaniševića generalu Mihailoviću od 21. februara 1943, Zbornik NOR-a, XIV-2, 246-247.

37 | Исто, 263-265, Naredba od 24. februara 1943.

38 | М. Жујовић, Дневници и белешке, II, 89.

би се мачековци натерали на сарадњу пред комунистичком опасношћу. Немам ништа против везе Ваше са домобранским официцима за стварање предуслова за пријем код мене.”³⁹

У том периоду уследила је немачка операција *Шварц* у којој су разоружани четници у Црној Гори, на челу са Павлом Ђуришићем, упркос противљењу италијанске војске. Немачка доследна акција против четника оставила је и последице на политику Италијана према српским ројалистима. Италијанске власти су у ноћи између 31. маја и 1. јуна у Сплиту ухапсили групу четничких вођа. Ухапшен је и Младен Жујовић, а са њим и група официра (Иванишевић, Студе, Костић, Алфиревић). У Дубровнику је ухапшен и Јевђевић, а интернирана је породица Петра Баћовића – укупно су ухапшена 24 официра и цивила који су одведени у Ријеку.⁴⁰ После ове акције Момчило Ђујић је свој штаб изместио из Книна у Топоље и наредио да сви четнички команданти одмах напусте Книн и упуте се у своје јединице. Наређена је и мобилизација свих способних мушкараца. Новак Мијовић, командант Косовске бригаде, поручивао је: „Сваки онај који још и данас буде нашао изговора да не дође зато што не буде добио хлеб, и мисли да италијански хлебац треба да нас брани од Италијана и усташа, то је изрод и српски отпадник.”⁴¹

О односу према четницима у Солуну су 2. јуна 1943. године разговарали немачки генерал Александер фон Лер и италијански генерал Александро Пирцио-Бироли, гувернер Црне Горе. Италијански генерал је нагласио да ће се „пуна сарадња” између италијанских и немачких јединица у борби против партизана у Црној Гори наставити како би се заједничким договором решила сва „нераишићена питања”. Немачки генерал је још једном упозорио на опасност савезничког искрцавања на Балкан, па је поново покренуо питање разоружавања „нерегуларних формација”. Говорио је о 1.500 четника у околини Дубровника и 1.000 у реону Требиња, као и о неутврђеном броју у осталим областима: „Док немачка команда овај број процењује око 12.000 наоружаних четника, моје је мишљење да је реч о укупном броју не већем од 7.000–8.000 као максимум.”⁴²

Генерал Бироли се сложио са присилним разоружавањем („свим снагама које му буду стајале на располагању”) свих четничких формација („чим се заврши уништавање партизанских дивизија на Дурмитору”) које су биле под командом Павла Ђуришића или генерала Михаиловића, али је „сматрао целисходним” да се из тога изузму „зеленаши” у Црној Гори и четници под командом Баја Станишића: „Генерал Лер (...) изражава сумњу у погледу формације

39 | Telegram od 29. maja 1943, *Zbornik NOR-a*, XIV-2, 737.

40 | F. Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj*, 187.

41 | Наведено према: F. Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj*, 187.

42 | Zabeleška pukovnika Grinjolija (T. Grignolo) o razgovoru Lera i Biorolija, *Zbornik NOR-a*, XIII-3, 267-268.

Станишића које би генерал Пирцио Бироли хтео да сачува, јер му се чини да је реч о јединицама које су под непосредном надлежношћу Михаиловића.⁴³

Генерал Бироли је обавестио генерала Лера да је дошло до „потпуног расцепа” између италијанских команди и четника у Херцеговини и да су се четници ставили ван закона, због чега су извршена већа хашења, а свако снабдевање херцеговачких формација животним намирницама престало је 20. маја: „Команда VI армијског корпуса ће сасвим сигурно извршити мере предвиђене наредбом. Није било могућно предузети мере за присилно разоружање јер су се четничке јединице удаљиле са наше територије и ниједан наоружани четник више не вршиља у нашој зони.”⁴⁴

Италијанска акција била је краткотрајна и крајем јуна већина ухапшених, осим Жујовића, поново је била на слободи, што је још једном показало да Италијани нису имали снаге да спроведу разоружавање четника у Херцеговини на начин на који су то константно тражили Немци. На акцији ослобађања највише се ангажовао пуковник Грињоли који је за Ђујића био „осведочени пријатељ српског народа”. Према изворима НДХ, у Топоље, у Ђујићев штаб, током 22. јуна дошао је и генерал Роботи и дао гаранције четницима да неће бити разоружани.⁴⁵

Младен Жујовић је почетком августа, неколико дана после пада Мусолинија, пуштен из интернације и дозвољено му је да оде на тремеђу Лике, Босне и Далмације. У извештају који је Михаиловићу послао 6. августа, указао је на све негативне појаве како у идеолошком одређењу, тако и у организацији националног покрета: „У Сплиту је постојао један омрзнут четнички форум. У политичком погледу ситуација је била таква да је четништво представљало ругло. Четнике су мрзели сви и нама привржени људи нису могли веровати да четници имају везе са вама. Немам потребе да Вам говорим о безброј грешака, па и криваца: пркосан став према свима, потпун наклон и потчињеност Талијанима, нерад, трошак без контроле, разузданост потчињених органа – једном речи вашар. У војничком погледу, осим лоше формиране, рђаво наоружане, недисциплиноване и лење Динарске дивизије, није постојало ништа. Војни штаб у Сплиту правдао је своје постојање тобожњом везом са Италијанима а она се практично сводила на лак, безбрижан и провокаторски живот официра (...) који су живели раскошно, путовали слободно, не радећи апсолутно ништа.”⁴⁶

Жујовић је организовао нови штаб са мајором Душаном Мирићем као начелником.⁴⁷ Из назива је избацио име „четнички” и увео назив Југословенска војска у Отаџбини. Намера је била да се створи јединствена команда, прихватљива и за Хрвате, посебно оне у Далмацији. Жујовић је највише рачунао на офицере

43 Исто, 268.

44 Исто, 269.

45 F. Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj*, 187.

46 *Zbornik NOR-a*, XIV-2, 887.

47 Мајор Душан Мирић је током лета 1943. погинуо у једном сукобу са партизанима код Уништа, на Динари. Том приликом Жујовић је рањен.

Хрвате који су до тада били пасивни, али су остали лојални Југославији. Ипак, већина од њих, после капитулације Италије, прешла је у партизане. Жујовић је организовао и *Патриотски форум*, чији је генерални секретар био Ненад Гризогоно. Основни циљ требало је да буду преговори са вођством Хрватске сељачке странке.⁴⁸

Положај ројалиста на овим просторима уочи капитулације Италије био је изузетно тежак. Жујовић је покушао да реши нагомилане проблеме: оскудицу у наоружању и муницији, недостатак стручног командног кадра, неповезаност јединица, близину Италијана, усташа, Немаца и партизана, велику недисциплину и крајњи дефетизам. То су знали и Италијани и партизани: „Италијани су нам нудили оружје, али под условом да формирамо батаљоне који ће стајати под командом њихових официра. Дража је, међутим, наређивао напад на италијанске гарнизоне. Партизани, у очекивању савезничког искрцавања, пребацивали су се у Далмацију у којој су имали доста симпатизера, који никако нису веровали да су партизани у ствари бољшевици, који неће бирати средства да заведу комунистички режим. Ми смо у војном погледу били у кризи. Са Дреновићем и јединицама у Западној Босни ја више нисам имао везе. Дреновић, који је остао на терену за време свих досадашњих комунистичких похода, морао је да се повуче на Мањачу и да тамо сачека долазак мајора Остојића, који је јавио да ће нас ојачати. Мане Роквић остао је са својим одредом у области Петровца, али по цену неког аранжмана са Немцима, који су се полако спуштали ка Динари и Далмацији.”⁴⁹

Жујовић је намеравао да у западну Босну пребаци трупе Момчила Ђујића из Книна и са Далматинског Косова. Та операција отпочела је средином августа 1943. године и у њој су учествовале далматинске и босанске јединице Динарске четничке дивизије, али су на повратку, на јужним падинама Динаре, ове јединице потпуно разбијене од стране партизана: „Слабо наоружање, одсуство стручног старешинског кадра, рђава организација и систем командовања, мешање у послове командовања и администрирања извесног броја неваљалаца и шверцера, личне амбиције појединаца, нарочито народних старешина – све је то утицало на морал трупе и у Динарској области дотерало се било дотле да нико више није хтео да се бије и да гине. Све се било скупило противу нас.”⁵⁰

Жујовић је, колико је то било могуће, био врло енергичан у одстрањивању оних појединаца који су се истицали као „великосрби, као силеџије, као искључиви поборници тзв. четничке идеологије”, као и оних који су се истицали као присталице „наслона на Италијане као наше спасиоце”. Желео је и да се активирају професионални официри којих је у Сплиту било око сто и који ништа нису радили: „У том погледу нисам имао успеха, иако сам им чинио све могуће уступке. Ти су људи хтели да живе у вароши и да се не излажу.”⁵¹

48 | Zbornik NOR-a, XIV-2, 891-892.

49 | М. Жујовић, *Дневници и белешке*, II, 93.

50 | Исто, 94.

51 | Исто, 94.

Младен Жујовић је оставио и упечатљиво сведочанство о ситуацији у Книну крајем лета 1943. године: „У Книну наше ствари нису се поправљале. На списку је увек било 5. 000 људи, не рачунајући избеглице, али за борбу није се могло скупити ни 2. 000. А и они, били су деморалисани. Ђујић је био немоћан да спречи шверц и трговину са четницима. Дисциплине није било, нити се са постојећим старешинским кадром могла повратити. Книнска четничка полиција на пример похапси четнике-скитнице којих је Книн био препун. Војвода Брана Богуновић отвори хапанска врата – и нико не ништа. Неко од народних вођа, незадовољан што командант батаљона, као на пример наредник Сава Париповић, почне заводити ред у свом батаљону (врши прозивку, задужује војнике оружјем, не пушта у варош без дозволе), подбуди силеџију, убојицу и битангу, неког Марића, од кога су сви презали, и онда Марић ојачава свој некакав комитски одред људима из Париповићевог батаљона. Шверцери су чак куповали људе из појединих јединица (...) Ја сам сазивао официре и старешине и корио их, саветовао, претио. Постројавао сам поједине јединице и дуго им говорио. Хтео сам да прећем на стрељања без милости, али догађаји ме претекну. Образовао сам био преки суд и ставио изванредан број кандидата за смртну осуду под суд, али суд их ослободи. Хтео сам да стрељам чак и без осуде, јер је распојас превазилазио све границе, али наиђу догађаји.”⁵²

Генерал Михаиловић је још једном покушао да пронађе излаз из немогуће ситуације, па је 26. августа 1943. године наредио Команди Личко-кордунашке четнике области да пре партизана стигне до Задра „кога не смеју добити комунисти”. Затим је Младен Жујовић 29. августа наредио извршавање припрема за покрет: „Поново упозоравам команданте на последице које ће их снаћи уколико не би предузели све да њихове трупе успособе за тај дугачки, али веома важан покрет. Истичем да ће он по нас бити од историјске важности.”⁵³ Ни од ове акције, међутим, није било ништа.

У Хрватској су партизани знатно ојачали масовним приливом Хрвата после италијанског слома. О томе је запис оставио капетан Александар Аранђеловић: „Чим смо сазнали за слом Италије похитали смо на свој терен – Српске Моравице, али је већ било доцкан. Италијани из околних гарнизона већ су били побегли са већим делом свог наоружања. У Моравицама смо остали три дана и за то време ту су дошли четници са целог сектора. Покрет на југ са наших 1.000 четника под командом мајора Маровића није било тако лако извршити, кад се узме у обзир да су партизани у то време држали читаву територију горског Котара, Кордуна, Баније, Хрватско приморје, целу Лику и Далмацију до Книна. Партизани су били веома јаки, и бројно и наоружањем. Хрвати су јурили у њихове редове као на сол, јер су мислили да је крај рата а оружја су имали и превише. Овако ојачани партизани бацисе се свом жестином на ову нашу усамљену оазу Српства у мору усташко-партизанског царства. Ради тога су се

52 | Исто, 99.

53 | АВВИ, ЧА, 153-2-2.

четници деморалисали, јер је и најглупљем било јасно да ове ударце нећемо моћи дуго издржавати. Отпочело је масовно напуштање јединица. Једни су одлазили у свој крај и тамо се сакривали, а други су се предавали партизанима.”⁵⁴

На оним територијама које су остале под контролом четника, расуло је било потпуно: „На територији војводе Ђујића пљачка царује. Пљачкају и старешине и четници, како је ко вешт. Једнога дана сам сазнао да је једна бригада ‘запленила’, у ствари опљачкала, око 1.800 комада што крупне, што ситне стоке. Све је то нестало на волшебан начин у року од седам дана. Стока је продата окупатору, а новац раздељен између старешина и војника те бригаде, с тим што су старешине добиле лавовски део. Овакви случајеви су свакодневни. Долази се тако далеко да четници пљачкају и српске четничка села. Ја лично одрекао бих се и четништва и Српства кад би се свуда четовало и србовало на овај начин.”⁵⁵

*
* * *

Почетком септембра 1943. године, непосредно по капитулацији Италије, Младен Жујовић је напустио Југославију. Михаиловић га је у октобру одредио за свог делегата и представника Централног националног комитета при Југословенској краљевској влади у емиграцији која се тада налазила у Каиру, под председништвом Божицара Пурића. На тој дужности остао је до краја рата. Суђено му је заједно са генералом Михаиловићем, јуна и јула 1946. године. У одсуству је осуђен на смрт, трајан губитак политичких и појединих грађанских права, конфискацију целокупне имовине и на губитак држављанства.⁵⁶

Због притиска југословенских власти, Жујовић је привремено морао да напусти Француску и 1946. године отпутовао је у Сједињене Америчке Државе. Ту је био један од оснивача *Српског националног савета*, а на Свесрпском конгресу у Чикагу (1947) изабран је за члана његовог извршног тела – *Српског националног одбора* чији је председник био Константин Фотић, некадашњи југословенски амбасадор у САД. Током боравка у Америци Жујовић је држао предавања и објављивао чланке о генералу Михаиловићу и његовом покрету.⁵⁷

У Француску се вратио децембра 1950. године. У Паризу је наставио да ради као члан Српског националног одбора. Сарађивао је са европским члановима Српског националног савета и помагао је српске емигранте у Француској. Радио је и у Институту за примењену економију. Умро је у Паризу 15. новембра 1969. године. До смрти није прихватио страном држављанство, па је умро без држављанства, са тзв. *Нанзеновим пасошем*.⁵⁸

54 | Извештај Младену Жујовићу од 15. фебруара 1944, АВИИ, ЧА, 213-7-20.

55 | Исто.

56 | *Не осећам се кривим*, Стенограмске белешке са суђења вођи четничког покрета, Београд, 1990, 753.

57 | М. Ј. Жујовић, *Дневници и белешке*, I, 7.

58 | Исто, 8.

Mladen Zujovic in the Supreme Command of Yugoslav Army in Homeland Biography Supplement

Mladen Zujovic, a prominent intellectual and national worker, joined national resistant movement of Serbian people in the Second World War in the summer of 1941. He immediately became one of the closest collaborators of colonel, later general Dragoljub Mihailovic. He is one of the initiator of creating of Central Committee which would later become the central political body of the Ravna gora movement.

From December 1942 Zujovic was a member of the Executive Board of the Central National Committee, and from May, 1943 he was a commander of West Bosnia, Lika and Dalmatia after death of Ilija Trifunovic. He was working on reorganization of the national movement on this territory until Italy's capitulation in September, 1943. Then he left Yugoslavia. In October, 1943 Mihailovic appointed him as his delegate and representative of the Central National Committee at Yugoslav Royal Government in immigration which was in Cairo at that time. The president was Bozidar Puric. He remained on that duty until the end of the War. He was on trial together with general Mihailovic in June and July, 1946. He was sentenced to death in absence, permanent loss of political and some civil rights, confiscation of the property in whole and his citizenship was taken away as well.

Kosta NIKOLIC

**Mladen Zujovic dans le commandement suprême
de la JVUO (Armée Yougoslave En Patrie)
Complément à la biographie**

Mladen Zujovic, intellectuel éminent et travailleur national, joignit la Résistance nationale du peuple serbe durant la Deuxième Guerre mondiale, en été de l'année 1941. Il devint immédiatement un des plus proches collaborateurs du colonel, plus tard général, Dragoljub Mihailovic. Il fut un des initiateurs de la fondation du Comité national central qui alla devenir, dans les années de guerre ultérieures, le corps politique central du Mouvement de la Ravna Gora.

À partir de décembre de l'année 1942, Zujovic fut membre du Conseil exécutif du Comité national central et, à partir de mai de l'année 1943, il fut commandant de la Bosnie de l'ouest, de la Lika et de la Dalmatie, à la suite du décès d'Ilija Trifunovic. Il travailla à la réorganisation du mouvement national dans ces espaces jusqu'à la capitulation de l'Italie, en septembre 1943. Puis, il quitta la Yougoslavie. En octobre 1943, Mihailovic le désigna pour être son délégué et son représentant du Comité national central auprès du Gouvernement royal yougoslave en émigration, qui fut alors situé au Caire, sous la présidence de Bozidar Puric. Il resta à cette fonction jusqu'à la fin de la guerre. On lui jugea conjointement avec le général Mihailovic, en juin et juillet de l'année 1946. En son absence, il fut condamné à la mort, à la privation permanente de droits politiques et de certains droits civils, à la confiscation de son entière propriété et à la perte de sa nationalité.

Kosta NIKOLIC